

SPROGMUSEET

Redaktør: Ole Stig Andersen

Rasmus Rask og pasigrafien

 Af Jens S. Larsen 10. februar 2011 • I kategorien [Plansprog](#) •

[Rasmus Rask](#) var en af historiens største sprogforskere og er især kendt for sin indsats i historisk-sammenlignende [sprogforskning](#). Han blev født i 1787 som søn af en landsbyskrædder i Brændekilde på Fyn og døde, nedbrudt på sjæl og legeme, som bare 45-årig professor i København. Der skrives stadig utrolig meget om ham. Den sidste Rask-biografi kom så sent som i 2002, og i 2009 udkom der sågar en roman hvor han spiller hovedrollen, nemlig Hanne Marie Svendsens [Rudimenter af R.](#)

Rasks kærlighed til sprog viste sig allerede i latinskolen i Odense. En af hans lærere tilbød ekstraundervisning i engelsk i sit hjem – det var ikke skolefag dengang – og hos ham bemærkede Rask et eksemplar af den islandske saga [Heimskringla](#). Den fik han lov at låne, og uden lærebog eller grammatik lærte han sig islandsk af den. Han var næsten hele livet overbevist om at islandsk var identisk med oldnordisk; det er ikke helt rigtigt, men troen ansporede ham til at kortlægge hele den indoeuropæiske sprogfamilie. Det blev snart klart at sprogene i Persien og Indien kunne belyse det indoeuropæiske grundprog, og derfor fik han understøttelse til en studierejse dertil i årene 1818-23.

Rejsen var umådeligt strabadsrende og gik over land via Rusland (med måneders ophold i Stockholm og Sankt Petersborg) og hjem igen med skib fra Ceylon (det nuværende Sri Lanka).

Foruden islandsk, som han lærte at tale som en indfødt, nåede Rask at beskæftige sig med et utal af sprog, herunder alle dem i Norden han overhovedet havde chance for at læse om eller studere på stedet: grønlandsk, "negerhollandsk" (kreolsproget i dansk Vestindien), finsk dialekt, runer, svensk, norsk, samisk, finsk, nordfrisisk, færøsk – og selvfølgelig tysk. På det tidspunkt var Norden nemlig underlagt en dyne af tysk kulturimperialisme, selv om der endnu ikke var noget politisk imperium bag. Rask var en af de tidlige skandinaver og blev meget fortørnet over at de nordiske sprog ude i verden nærmest blev betragtet som fordærvet plattysk. Det gav sig blandt andet udslag i at han skrev på dansk til de tyske sprogforskere som kunne forstå det, mens han hjertens gerne skrev til svenskere og islændinge i deres eget sprog.

Det er imidlertid et smukt træk ved Rask, at han ikke bare var patriot, men altid holdt med de små mod de store. Det ses f.eks. af den medlidende holdning han havde til esterne, der var underlagt både tysk og russisk, og hans begejstring for det finske sprogs rejsning, der blev mulig fordi Finland beholdt de svenske love efter at det blev et russisk storfyrstendømme i 1809. Blandt de klassiske sprog foretrak han græsk, latinens "lillebror", og han var mere velvilligt indstillet over for engelsk end over for fransk.

Retskrivningsproblemer var for Rask den blodigste alvor. Han gik heftigt ind for [antikva](#)- frem for [frakturskrift](#) (de "krøllede bogstaver" som var almindelige indtil ca. 1900) og for at bruge svensk å frem for aa. Til gengæld bevarede han de store begyndelsesbogstaver i navneord og flertalsbøjningen af udsagnsord, så hans skrifter fremstår i dag som en pudsig blanding af nyt og gammelt. Hans indflydelse i eftertiden var sådan at næsten alle danske sprogforskere brugte deres egen private retskrivning indtil reformen i 1948.

Rask var vellidt af de fleste, selv om han også havde fjender. Alle var dog enige om at betragte ham som en sær snegl – [gal og genial](#) på samme tid. Han måtte lide under megen latterliggørelse for sit retskrivnings-engagement, men hvis hans samtid havde vidst at han også beskæftigede sig med [pasigrafi](#), ville det have været meget værre. Begrebet pasigrafi er der få der kender i dag, så det skal lige skitseres her:

Pasigrafi

I starten af 1800-tallet blev latin stadig brugt som de lærdes internationale sprog, men det havde været på retur siden reformationen. Latin blev af mange protestanter betraget som et katolsk sprog, uden at katolikkerne af den grund betragtede det som perfekt. Derfor bredte der sig en idé om at der kunne slås bro over de religiøse forskelle hvis man kunne lave et sprog skrevet i et "tankealfabet", hvor hvert bogstav *betød* noget, sådan som hvert enkelt taltegn gør. En usandhed skrevet i dette alfabet ville derfor være lige så åbenlyst falsk som regnestykket "2 + 2 = 5". Alle de store europæiske ånder indtil ca. midten af 1700-tallet – fra [Bacon](#) over [Comenius](#), [Descartes](#), [Boyle](#) og [Newton](#) til [Leibniz](#) – anså det for muligt at skabe et sådant "perfekt" sprog. Man forventede at det ville være meget vanskeligt at lave, men meget let at lære når det først var virkeliggjort. Leibniz mente at det ville tage så lang tid at man først burde lave et forenklet latin, der så kunne fungere som internationalt hjælpesprog, indtil et videnskabeligt forsvarligt sprog var skabt.

I 1734, 18 år efter Leibniz' død, blev et forslag til forenklet latin offentliggjort i et tillæg til [Acta Eruditorum](#), et akademisk tidsskrift der udkom i Leibniz' fødeby Leipzig. Her kunne man læse om "en ny plan til opfindelse af en

Rasmus Rask (1787-1832)

Seneste sprognyheder

17/12	Snebajer og nytårsskrald: Juleord kan slås op i netordbog - Jubii www.jubii.dk
24/11	Meet the Last Speaker of a Dying Language video.nationalgeographic.com
11/11	Hit med sproget: Nu vil forskerne have fingre i dine huskesedler - Politiken.dk politiken.dk
1/10	Jørn Lund: Danmark er et grammatisk uland, og vores klappagt på manioria gør det værre - Politiken.dk politiken.dk
30/9	Ny dansk forskning rokker ved vores forståelse af grammatik - Politiken.dk politiken.dk
20/12	For the Past 20 Years, a Santa Ana Man Has Kept the Language of the Aztecs Alive www.ocweekly.com
19/12	Reviving Australia's Indigenous Languages - Nightlife - ABC Radio www.abc.net.au
17/12	WA language project fans the embers of an ancient language - ABC News (Australian Broadcasting Corporation) www.abc.net.au
15/12	Barrow, Alaska, Changes Its Name Back To Its Original 'Utqiagvik' : The Two-Way : NPR www.npr.org
14/12	Baby names helping Indigenous languages live on www.sbs.com.au

FLERE NYHEDER >>>

Verdens sprog på Sproguseet.dk på et større kort

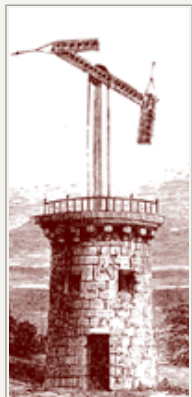
Mere i kategorien 'Plansprog'

Otto Jespersen og ido
 Otto Jespersen og esperanto
 Otto Jespersen og volapük
 Vilhelm Thomsen og fællessproget

Nye kommentarer

william fich til Jødiske efternavne
 Jens Michael Kofod-Hansen til Nytårsfortsæt
 Jens Michael Kofod-Hansen til Nytårsfortsæt
 Herluf Hansen til Ded borriholmska måled
 Arturo til Hebraisk: Et genoplivet sprog eller et nyt sprog?
 Yunus til Two Turkish Loanwords in Swedish
 Sonstige til Den Danske Ordbog på nettet
 Mads Haupt til Er det forkert at splitte sammensatte ord?
 Monica Scheuer til Jødiske efternavne

verdensskrift", fremlagt under pseudonymet Carpophrophilus (græsk for "det frugtbares ven"). I løbet af århundredet kom fransk til at spille en stadig større rolle, og i den store franske encyklopædi fremlagde skatmester [Faiguët](#) i 1765 et temmelig uigenomtænkt forslag til et forenklet fransk (i artiklen "Langue nouvelle", dvs. "nyt sprog"). Begge forslag gik dog snart i glemmebogen lige som hundreder af andre planer til perfekte sprog og hjælpesprog gennem tiden.

Optisk telegrafårn

Men så udbrod den franske revolution. I den prekære situation havde den unge republik militær hårdt brug for et hurtigt og pålideligt kommunikationssystem. Det kom i 1792 med brødrene Chappes [optiske telegraf](#), hvis succes igen stimulerede interessen for codesystemer i brede kredse. I 1795 fremlagde en vis borger Delormel et sprog inspireret af decimalsystemet for [Nationalkonventet](#), der imidlertid gik til grunde i det revolutionære kaos samme år. Lidt heldigere var [Joseph de Maimieux](#) i 1797 med et tegnsystem som han kaldte for "pasigraphie" (græsk for "skrift for alle"). Det blev det almindelige navn på sådanne systemer, eftersom Maimieux nød en vis velvilje hos [Direktoriet](#), den regeringsform der endte med at bringe Napoleon til magten i 1799. Hverken Delormel eller Maimieux mente at have opfyldt Leibniz' drøm om et perfekt sprog, men de havde alligevel forestillinger om at deres opfindelser ikke bare havde militær anvendelse, men også kunne skabe fred og fremskridt gennem mere effektiv kommunikation.

Begivenhederne i Frankrig skabte stor nervøsitet, ikke mindst i de svage tyske småstater, der da også snart efter blev rendt over ende af Napoleons hære. I det akademiske miljø gav nervositeten sig også udtryk i negativ bedømmelse af alle pasigrafiske bestræbelser. Teolog og sprogforsker [Johann Severin Vater](#), som siden skulle oversætte et udtog af Rasks hovedværk, advarede som nyudnævnt professor i

[Pasigraphie und Antipasigraphie](#) (1799) mod hele ideen om at skabe et ideelt sprog, og han gentog sine synspunkter over et kapitel i [Versuch einer allgemeinen Sprachlehre](#) (1801).

Tiden kunne synes at give Vater ret, for Maimieux nåede kun lige at begave verden med en [pasilali](#) ("tale til alle"), dvs. en anvisning på hvordan pasigrafien skulle udtales, inden han var glemt igen. I mellemtiden var "pasigrafi" blevet et modeord der brugtes om alt hvad der lugtede lidt af bevidst omgang med sprog: signalflag, [Linnés](#) taksonomier, [Alexander von Humboldts](#) geografiske forkortelsessystem, de kinesiske skrifttegn, matematisk notation – og lydskrift. Det var i betydningen lydskrift at Rask først blev interesseret i pasigrafien.

Rask afviser pasigrafi

Jamen, kunne de ikke høre? Kunne de ikke mærke deres egen tunge? Sådanne spørgsmål vil mange nutidige læsere stille sig, når de ser hvor naive forestillinger folk havde om forholdet mellem skrift og udtale før i tiden. Rask selv formåede nogenlunde at skelne mellem lyd og bogstav, hvilket ikke var nogen selvfølge dengang. Men han havde ikke styr på forskellen mellem lydskrift, fonemskrift, [translitteration](#) og [ortografi](#), for fonetikken som videnskab blev først til i sidste tredjedel af 1800-tallet. Fonetiske fagudtryk og vedtagen lydskrift fandtes ikke; man vidste simpelthen meget lidt om hvordan sproglyde produceres.

Allerede i starten af sin indiensrejse havde Rask gjort sig overvejelser om at lave et alment alfabet, så han bedre kunne sammenligne alle sprog. Mens han gjorde ophold i Stockholm, samlede han sine tanker herom i en opsats på tysk med titlen "Hvorledes man kan skrive russisk med græske bogstaver, tillige med et essay om pasigrafi". Manuskriptet sendte han til en historiker i Sankt Petersborg, statsråd [Phillip Krug](#), og spurgte om det var en idé at publicere den som en artikel i et tidsskrift. Når han valgte at spørge Krug, var det nok fordi han var den af Rasks kontakter der bedst kunne russisk uden selv at være russer. Krug frarådede publicering, så teksten er i dag kun tilgængelig som originalmanuskript i det Kongelige Biblioteks Håndskriftsamling.

I essayet skelner Rask mellem tre slags pasigrafier: almen tegnskrift, almen bogstavskrift og alment sprog. Den første afviser han kort med det argument at den kinesiske tegnskrift er "at anse for en uoverstigelig hindring for nationens kultur". Med almen bogstavskrift mener han det som i dag er realiseret i [IPA](#) (det internationale fonetiske alfabet). Det er han nærmest imod, mest fordi han ikke kan forestille sig en lydskrift der ikke samtidig skal bruges som retskrivning og dermed gør den eksisterende litteratur ulæselig. Alligevel er han på nippet til at anbefale det grundlag som IPA senere blev bygget på, nemlig at bruge latinske bogstaver og supplere med græske efter behov.

Endnu mere pessimistisk er han om muligheden af et alment sprog: den eneste man vil kunne tale det med er opfinderen, og det vil højst sandsynligt falde fra hinanden i dialekter. Men igen kan han ikke dy sig for at fortælle hvordan man hellere burde bære sig ad med at lave det umulige:

"Pasigraferne er under alle omstændigheder slået ind på en helt forkert vej; de har udelukkende villet danne nye rodord efter genstandenes lyd eller beskaffenhed, hvorved hvert ord er blevet helt nyt og fremmed. ... man kunne måske fremme tingenes naturlige gang og påvirke den lidt; men direkte at modarbejde den, hvem har modet til at håbe på et heldigt resultat af dét? ... Hvorfor skulle man også stræbe efter det umulige, der er jo liv nok i verden, og hvor meget bedre er det ikke at forædle og udnytte det forhåndenværende. Man burde meget hellere gå ud fra de bedst kendte ord i alle nationer (f.eks. bibel, filosofi, rabbiner, koran, safran og lign.), lægge deres rødder til grund og sammenføje dem efter de allersimpleste regler, som i [kreolsk](#) eller [lingua franca](#), dvs. uden egentlig bøjning (eller meget lidt), så at der intet nyt ville være i materien og intet fremmed i formen".

Til slut konkluderer han dog at selv det bedst udførte sprog

"vel aldrig kunne blive alment, hvis det ikke var forberedt i menneskehedens vekslende skæbne og fremgæet af naturen selv (og altså ikke kunstigt opfundet!). Hvordan skulle det ellers blive naturligt, komme i omløb, opnå anseelse og værdi?"

Korrespondancen mellem Rask og Philip Krug er ikke bevaret, så det vides ikke hvilke argumenter der fik Rask fra at publicere opsatsen. Men Krugs speciale var [numismatik](#), så måske gjorde han Rask opmærksom på at hvis noget er "i omløb" og ejer "anseelse og værdi", så er det penge – og penge er næppe det mest oplagte eksempel på en naturting, i

jan til Jødiske efternavne

Artikler om

aktuelle sprog Alfabeter Anmeldelser arabisk
Biblen bogstaver børn Danmark Dansk Dialekter
engelsk esperanto Formidling fransk identitet
konsonanter Medier modersmål Musik Navne norsk Ord
ordbøger ordforråd oversættelse Plansprog religion
romanske sprog russisk Sjøv skriftsprog sprogdød Sproggeografi
sprogkort Sprogpolitik sprogteknologi
svensk truede sprog tv tyrkisk tysk Udtale
Underholdning video vokaler

Arkiv	Resources
januar 2015	Ethnologue: Languages of the World
december 2014	Forvo – All the Words in the World. Pronounced.
november 2014	LL-Map: Language and Location
maj 2014	Minority Rights Group
marts 2014	Omniglot. Writing Systems and Languages of the World
februar 2014	UNESCO Atlas of the World's Languages in Danger
oktober 2013	World Atlas of Linguistic Structures (WALS)
august 2013	
marts 2013	
januar 2013	
december 2012	
november 2012	
oktober 2012	
september 2012	
juli 2012	Bogstavlyd
juni 2012	Dansk sprognævn
maj 2012	Den danske ordbog
april 2012	Dialekt.dk
marts 2012	dk.kultur.sprog
februar 2012	Korpus.dk
januar 2012	Nye ord i dansk på nettet (NOID)
december 2011	Ordbog over det danske sprog
november 2011	Ordned. Dansk sprog i ordbøger og korpus
oktober 2011	Sproget.dk
september 2011	Svenska Akademien
august 2011	Ø (Schwa.dk)
juli 2011	
juni 2011	
maj 2011	
april 2011	
marts 2011	
februar 2011	
januar 2011	
december 2010	
november 2010	
oktober 2010	
september 2010	
juni 2010	
maj 2010	
april 2010	
marts 2010	
februar 2010	
januar 2010	
december 2009	
november 2009	
oktober 2009	

hvert fald vokser de ikke på træerne! Desuden ville en del russere sikkert have taget det ild op hvis en udlænding havde foreslået dem at udskifte deres alfabet med det græske, også hvis det kun var ment som et tænkt eksempel.

Rask bløder op på sin holdning

Efter at Rask var kommet til Indien, begyndte han at udarbejde en lærebog i lingvistik med titlen "Vejledning til en kort Udsigt over Sprogvidenskabernes hele Kreds", som dog aldrig blev til mere end løse fragmenter og udkast. Manuskriptet er ikke bevaret, men det er det trykt to gange efter hans død (1838 og 1933). Det har muligvis foresvævet Rask at lave en slags afløser for Vaters ovennævnte *Versuch einer allgemeinen Sprachlehre*; i hvert fald var der sat plads af til et helt kapitel om pasigrafi og pasilali, endda placeret som det første efter fortalen.

Rask bruger nu ordet pasigrafi alene i betydningen tegnskrift. Den er han stadig afvisende over for:

"At nærgrænsende og beslægtede Folkefærd, som have omtrent samme Tankegang, kunne til en vis Grad forstå en fælles Tegnskrift, lader sig vel begribe, men det synes dog, som den fine Skyggetegning af Tanken selv i dette Tilfælde vil gå forloren, og at næppe noget Snilleværk vil kunne nydes i denne Form."

Med "folkefærdenes tankegang" sigter han til sådan noget som ordstilling og brug af bestemt kendeord (f.eks. dansk bordet over for engelsk *the table*). I et talt sprog kan man jo udmærket lære at gå lidt andre veje når man skal udtrykke sine tanker; han fortsætter:

"Pasilali, Almentale, eller et almindeligt Sprog hører måske også til Grammatikernes Hjørnefostre, men det har dog en betydelig højere Grad af Mulighed eller Rimelighed; ti et Sprog kan læses af så mange, som det skal være, og når det er lært, så kan Ordenes Lyd eller Form vejlede Tanken, eller vise den læsende, hvad Slags Sving den skrives Tanker har taget, skönt hans egne vilde have slået en anden Vej ind; og det uden i mindste Måde at forville ham; da han tilligemed Ordene i det ny Sprog uvilkårlig har lært deres naturlige Følge og Forbindelse, og derfor, så længe han læser, uden at tænke derpå, afser sit eget Sprogs Vendinger og Talemåder. Ved Tegnskriften derimod, da han ikke kender det Sprogs Natur, hvorefter den er indrettet, må han nødvendigvis henføre alt til sin egen sædvanlige Tankegang, altså forvildes, så ofte den er forskjellig fra den, hvorefter Tegnsproget er indrettet, og det uden at finde noget som kan vejlede ham."

Herefter giver han latin som eksempel på et almensprog, og giver udtryk for at sproget må være "dødt" for ikke at splittes op i dialekter. Mange andre steder har Rask insisteret på at "følge naturen" i sproglige spørgsmål, men han kunne ikke lide det når det enkelte sprog ændrede sig. Ganske vist mente han at alle sprog er lige værdifulde (og her var Rask virkelig forud for sin tid), men det lykkeligste folk er for ham det der kan holde sit sprog uændret længst mulig.

Videre i manuskriptet bryder hans forkærlighed for græsk ud i fuldt flor:

"Det var især den katolske Religions Hovedsæde i Italien, som gjorde [latin] så almindelig fremfor Græskten, til evig Skade for Verden; ti Græskten er i sig selv lettere, smidigere, fuldkommere og selvstændigere, samt den gamle græske Litteratur fortrinligere i Henseende til Smagen og vigtigere for sand uforfalsket Kristendom i den Grad, at hvis den var bleven så almindelig som Latinen, vilde den uden Tvivl have håndhævet sig på denne Post til evig Tid; da den menneskelige Tanke hidtil aldrig var klædt i nogen herligere Dragt; og hvo kan vide, om den græske Tunge ikke endnu vil rejse sig; en Værdighed, som ingen anden er i Stand til at beklæde; på noget levende Sprog er i det mindste ikke at tænke."

Man har søgt at danne kunstige Almensprog."

Rask opfattede latin som et tungt og blandet sprog, men det er ikke svært at se at han dømmer sproget selv ud fra den romersk-katolske civilisation den repræsenterer – en lidt tilbagestående civilisation i Rasks kritiske øjne. Det kan overraske at Rask kerer sig om "uforfalsket kristendom", for han var ateist fra sin pureste ungdom, men i Indien har de engelske missionærers hjælpsomhed og gæstfrihed mod ham blødt hans holdning op. Hans varme for oldgræsk hænger måske også sammen med at det er et *neutral*t sprog, i det mindste inden for den kristne verdens rammer, lige som de græske bogstaver er neutrale mellem de latinske og de kyrilliske.

Efter en sådan lovprisning af græsk skulle man ikke forvente at Rask på det tidspunkt selv var i gang med at lave et "kunstigt almensprog", men det var han! Hans sprogprojekt var endda mere baseret på latin end på græsk. I Sankt Petersborg var han ude for at skulle tale seks forskellige sprog på en dag – og det var i overkanten, selv for et sprogeni som Rask. Han følte her på egen krop hvor godt det ville være at have et og samme fællessprog at falde tilbage på, uanset at alle ikke ville beherske det lige godt. På hele resten af rejsen gjorde han notater til en pjece der skulle forklare behovet for et "almensprog" og hvordan det kunne se ud, og efter hans død indgik manuskriptet i det Kongelige Biblioteks håndskriftsamling.

Rask laver selv et sprog

Rask havde for vane at skrive sine notater på papirark som han foldede til et hefte. Dette manuskript er pietetsfuldt syet sammen i ryggen, et par løse blade er limet fast, og det hele er forsynet med et omslag der bærer titlen "Optegnelser til en Pasigraphie". Det fremgår klart af stavemåden og håndskriften at titlen ikke er Rasks egen, men "optegnelser" er et velvalgt ord; sprogprojektet fik aldrig en endelig form. De første 8 sider, der handler om translitteration/lydskrift, har Rask givet overskriften "Almindelig Skrivekunst". De næste 77 sider handler om skabelse af et "almensprog" og har ingen egentlig titel, men indledes med et citat fra den latinske poet [Propertius](#): "In magnis voluisse sat est", dvs. "i store ting er det nok at have villet".

Det var først da Rask kom hjem fra sin indiensrejse at hans retskrivning blev endelig fastsat, så man kan se af hans stavemåder at manuskriptet blev til over lang tid. Allerede som latinskoleelev gik han over til at skrive aa som ω (dvs. to sammenslyngede a'er, sådan som et æ er et sammenslynget æ). Hen imod slutningen af opholdet i Sankt Petersborg (sommer 1819) gik han gradvis over til å, så følgende citat fra "Almindelig Skrivekunst" må være fra den tid:

Den som vil tænke pø at fuldføre dette Værk burde tilsidesætte al smålig Hensyn til sit Fædrelands

september 2009

august 2009

juli 2009

juni 2009

maj 2009

april 2009

marts 2009

særegne Brug, hvilket for det meste er at anse som Fejl og blot have Sagen selv for Øjne. Han bør derimod omhyggelig opsøge det meget gode og med det hele harmoniske som andre Folkslag have opfundet og bestemt antaget: Englændernes w, Polakkernes l, Hollændernes og Franskmandenes z, Bøhmernes ž, ś, Tyskernes høje ö, Danskernes (lave) ø, Svenskernes å bør være ham lige kjære og dyrebare Bidrag.

Det må have været lidt af en overvindelse at hoppe fra "dansk" ω til svensk α midt i en sætning, for de to lande havde ligget i krig bare fem år før. I øvrigt fulgte Rask ikke princippet helt igennem, for i stedet for bøhmernes (dvs. tjekernes) v-formede overtegn på ž, ś brugte han den kommaformede krog, som han normalt brugte når han var i bekneb for en konsonant. Læg i øvrigt mærke til at han har misforstået den normale brug af "høj" og "lav" om en vokal; han tror at høj er det samme som åben og at lav er det samme som lukket, men det er omvendt.

Det ser ud til at Rask ikke fik tilføjet mere til skrivekunst-delen efter han var kommet til Indien, men almensproget syslede han lejlighedsvis videre med, nok især på sørejsen hjem. Der er faktisk to udkast til sprog: Det første ser mistænkeligt finsk-inspireret ud og er uden tvivl begyndt i Sankt Petersborg. I det andet udkast, der er mere gennemarbejdet, er der en henvisning til "Ceylon-portugisisk", åbenbart en handelsjargon som Rask fik kendskab til på stedet. En af de sidste sider er blank, bortset fra at den forneden er dateret 2. februar 1823. Den dag befandt Rask sig midt på Atlanten, og måske er det den dato han besluttede sig for at opgave almenkrift og almensprog og begrænse kampen til at handle om dansk retskrivning.

Manuskriptets skæbne

Så vidt vides, betroede Rask aldrig sine planer om et almensprog til en levende mors sjæl mens han levede. De mange amatøragtige pasigrafier der blev offentliggjort i 1700-tallet var noget man grinede meget af i Europa, så det er det ikke underligt hvis han valgte at efterlade sine optegnelser halvt skjult. Imidlertid havde [Frederik Drejer](#) (1827-1853), kendt som Danmarks første socialist, planer om et skrift om "Forsøgene til et almindeligt sprog". Til den ende læste han Rasks manuskript på det Kongelige Bibliotek og skrev skiftevis kopi og referat af de første sider. Ironisk nok fik han det aldrig udgivet, så hans eget manuskript eksisterer også kun på KB. Desuden skrev han med gotiske bogstaver, så for os i dag er hans afskrift betydelig sværere at læse end originalen.

P. Zoffmann i midten af 1940'erne

Den danske socialdemokrat og esperanto-pioner Peter Zoffmann (1877-1971), der var skolelærer og siden kæmner i Kolding, var ved at læse Drejers manuskript på KB's læsesal i 1916 da han kom over siderne om Rasks sprogprojekt. Han rapporterede det fluks til esperanto-pressen, og siden har esperantister citeret Rask ved passende lejligheder. Hele teksten om almensprog blev i 1996 udgivet af den polske lingvist [Alicja Sakaguchi](#) i oversættelse til esperanto og tysk.

Der er en liste over Rasks uudgivne manuskripter i de "[samlede afhandlinger](#)" hans stedbror udgav efter hans død, og her nævnes "pasigrafi" i titlen på to af dem. Ingen dansk sprogforsker med respekt for sig selv undgår at publicere noget om Rask, og det gjaldt også den berømte [Otto Jespersen](#) (1860-1943). Jespersen var dybt og åbenlyst engageret både i fonetik og internationalt sprog, så det er meget overraskende at han hverken i sin Rask-biografi fra 1918 eller senere har ladet et ord falde om Rasks arbejde med de emner. [Louis Hjelmlev](#) (1899-1965), der var sin tids største Rask-kender, pippede

lidt om almensproget i et fransk tidsskrift i 1951, men [Kirsten Rask](#) blev i 2002 den første Rask-forsker der har omtalt det i mere end et par sætninger.

Men hvordan så Rasks sprog så ellers ud, og hvor meget ligner det [L.L. Zamenhofs](#) esperanto? Det skal vi afslutningsvis kigge lidt på.

Ordforråd

Rask vaklede mellem at kalde sit sprog "lingváz generale" eller "lingváz universale" – på dansk almindeligt sprog eller almensprog. Han kunne have kaldt det "internationale", for ordet blev dannet på engelsk i 1780, men det var endnu ikke gang på Rasks tid. Den første brochure om esperanto blev pudsigt nok udgivet netop i hundredåret efter Rasks fødsel, i 1887. Egentlig hed sproget "lingvo internacia", men de første skrifter udgav Zamenhof under pseudonymet "Esperanto" (dvs. "en der håber"), og det blev hurtigt sprogets kaldenavn.

Rask gjorde sig mange vidtløftige overvejelser om hvordan ordforrådet skulle sammensættes, så de enkelte ord kunne blive så genkendelige for så mange som muligt. Det siger sig selv at hvert opslagsord skulle have en konstant form uanset hvilke bøjninger og afledninger man lavede af det (altså sådan noget som omlyd i dansk mand/mænd eller tysk Tag/täglich) – men hvor skulle ordene hentes?

Latin og græsk er det indlysende udgangspunkt, men mange ord herfra har skiftet betydning i de moderne romanske sprog (som i denne sammenhæng inkluderer engelsk). Det enkelte ords form og betydning skal derfor vejes op mod de romanske og om muligt også mod de øvrige europæiske sprog. Med andre ord: de mest oplagte ord til optagelse i det internationale sprog er fremmedordene i tysk og russisk, med den betydning de har dér. Et sted siger Rask: "En uendelig mængde ord og afledningsendelser er af sig selv på vej til at danne et almindeligt sprog, og synes blot at vente på en ordnende hånd". Det samme indså Zamenhof, og det var forsyndelsen mod dette princip der var hovedfejlen i [volapük](#).

Hvad Rask ikke nåede frem til, var et system med faste forstavelser og afledningsendelser. Han noterer ganske vist side op og side ned med elementer som *re-*, *-ista*, *-ere*, *-ator*, *-fikar*, *-an*, *-ik* osv. osv., men det dæmrede aldrig for ham at det var hér den ordnende hånd skulle på overarbejde. Pointen er at et velvalgt sæt af forstavelser og afledningsendelser kraftigt reducerer antallet af de ord det bliver nødvendigt at lære. Når man lærer esperanto, er det denne del af systemet der nærmest *suger* én ind i en aktiv sprogbeherskelse hvor forståelsen ikke er afhængig af oversættelse. Et eksempel: *Libera* betyder fri. Endelsen *-igi* betegner "få til at være", så *liberigi* betyder "befri". Forstavelsen *mal-* betegner det modsatte, så *malliberigi* betyder... øh... det kan vel oversættes med "tage til fange".

Endelsen *-into* betegner én der har gjort det der står foran, så *malliberiginto* betyder... øhm... er der noget der hedder en "tilfangtager" på dansk? Min stavekontrol sætter en rød bølge under!

I Rasks projekt hedder tunge *lingva* og sprog hedder *lingváz*, og det er jo indlysende hvis man kender lidt til romanske sprog. Endelsen *-áz* bruges også i mange andre ord, men da den ikke har nogen bestemt og velvalgt betydning, er det ikke megen nytte til. Så er man bedre hjulpet med en ikke-systematisk lighed som den mellem *lango* og *lingvo* på esperanto.

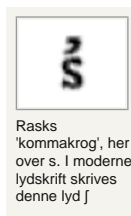
Alfabet og udtale

Der er en slående overensstemmelse mellem lydsystemerne i Rasks projekt og i esperanto. Alfabetet er naturligvis en variant af det latinske, der også bruges til dansk. Hver lyd har sit eget bogstav, og der bruges ingen stumme bogstaver. Både hos Rask og i esperanto bliver bogstaverne q, w og x erstattet med k, v og ks.

Vokalerne a, e, i, o, u giver nærmest sig selv. Alle kan udtale dem, og der behøves ikke flere for at ordene kan genkendes. Det er frustrerende at læse Rasks behandling af e og o, for som dansktalende går han ud fra at de skal udtales som æ og å i lukkede stavelser, og så kan han ikke nå sig for at indføre undtagelser, hvor det er omvendt! Disse detaljer gør ingen forskel for ordenes genkendelighed, og det ville Rask formodentlig have indset hvis han havde haft mere intimt kendskab til f.eks. spansk fonetik. Tvetydne i Rasks projekt er ai, ei, oi, au, eu, ou; undtagen den sidste findes de samme på esperanto, dog stavet aj, ej, oj, aŭ, eŭ; esperanto bruger også uj. Begge sprog har regelmæssigt tryk på næstsidste stavelse, undtagelsesløst på esperanto, mens Rask forudser en masse undtagelser, som markeres med en accent over vokalen.

Konsonanterne b, d, f, g, h, l, m, n, p, r, s, t, v, z findes og har samme værdi på de to sprog (og i IPA), men lydene [k] og [j] skal også have et tegn, og tegnet <c> skal have en lyd. Desuden er det vanskeligt at komme uden om de hvislelyde der ikke fandtes på latin, men findes på de fleste moderne europæiske sprog. Begge sprog er mere præget af italiensk end af spansk, dog forenkles dobbeltkonsonanter i esperanto (f.eks. *peko* synd), hvor Rask bevarer dem (*pekkate*).

Til [ʃ ʒ] bruger Rask sin sædvanlige kommakrog: <ś ź>; esperanto bruger <ŝ ĵ>. For at betegne [k j dʒ ʃ] bruger esperanto <k j ĝ ĉ>. Rask vaklede mellem <c j ĝ ĉ> og <k y j c>, men endte foreløbig på <k j ĝ ĉ>; herved bliver y overflødig, som på esperanto. Bogstavet <c> bruges på esperanto for [ts]; Rask havde ikke forudset behovet for et bogstav for denne lyd, så han brugte <z> selv om det ikke var ledigt med den lyd værdi, f.eks. *substanza*, *poliza* (på esperanto: *substanco*, *polico*). Til gengæld indførte Zamenhof bogstavet ĥ med lyd værdien [x]; det skulle sikre at græske ord ikke faldt sammen med andre, men det har altid været meget lidt brugt og kunne godt have været undværet.

Som det ses, havde hverken Rask eller Zamenhof nogen betæneligheder ved at indføre bogstaver der ikke fandtes i andre sprog i forvejen. Rask, der var en krævend og vidende kunde i et trykkeri, havde endda sine egne stempler, så han let kunne få nogle typer støbt hvis de manglede.

Grammatik

De to sprog er mere forskellige i grammatikken end i lydsystemet. Det kan illustreres med udtrykket "de lange hænders styrke": på Rasks projekt hedder det *el forza del longe manus* mens det på esperanto hedder *la forto de la longaj manoj*.

Rask gjorde sig mange overvejelser om vellyden, så man skulle slette en eventuel slutvokal på et ord der stod før den bestemte artikel *el*. Som resultat heraf fik mange forholdsord to former, f.eks. *d' = de*. På esperanto derimod er det kun den bestemte artikel *la* der kan forkortes, og det er ikke obligatorisk (*la forto de l' longaj manoj*). Vellyd er selvfølgelig en ret subjektiv størrelse, men både Rask og Zamenhof kunne regne med italiensk/spansk som skønhedsideal. Hvor Rask giver eksplicitte regler for vellyd, opnås den i esperanto simpelthen ved at ordene er bygget op som de er.

For at undgå grammatisk køn må Rask erstatte endelsen *-o/-a* med *-e* på de tillægsord der kønsbøjes på italiensk og spansk (f.eks. *longe* for italiensk *lungo/lunga*, spansk *largo/larga*). Navneordene bøjer han kun i flertal: *-s* efter vokal, *-i* efter konsonant. Tillægsord talbøjes kun hvis de står som navneord. Personlige stedord har derimod hele tre kasus: nominativ, akkusativ og dativ.

På esperanto derimod bruges *-o* på alle navneord og *-a* på alle tillægsord. Det går ikke ud over genkendeligheden, for den vejer langt mere i begyndelsen af et ord end i slutningen. Flertal dannes ved at tilføje *-j* både på navne- og tillægsord, og akkusativ ved at tilføje *-n* til både navneord, tillægsord og personlige stedord. Dativ omskrives derimod altid med forholdsordet *al* (til). I Rasks projekt er det altså kun de personlige stedord der frit kan flyttes rundt i sætningen efter behov, mens det i esperanto gælder alle ordklasser undtagen forholdsord, der i begge sprog altid står foran det navne- eller stedord det hører til.

Det geniale ved Zamenhofs system er at alle bøjningsendelserne har fast form og fast betydning, lige som afledningsendelserne. Det at visse ordklasser ender på en bestemt vokal, garanterer også at de betydningmæssigt "tunge" ordklasser navneord, tillægsord og udsagnsord altid har mindst to stavelser, mens personlige stedord, forholdsord, talord og ord fra andre "lette" klasser godt kan være enstavelsesord. En tendens til det samme findes i mange sprog, men næppe nogen steder så konsekvent og klart som i esperanto. I Rasks projekt er de grundlæggende talord reduceret til den første stavelse, og derved bliver de forbløffende lig esperantos talord: *un* (esperanto *unu*), *du*, *tri*, *kvar*, *kvin*, *seks* (*ses*), *sep*, *ok*, *nou* (*naŭ*), *dek*; 100 = *cento* (*cent*), 1000 = *mille* (*mil*).

Rask synes at have haft svært ved at finde på et enkelt system til udsagnsordene, for længe blev han ved med at bøje dem både i tid og person. Først sent droppede han personbøjningen og erstattede tidsbøjningen med foranstillede enstavelsesord: *nu* (eller ingenting) for nutid, *tu* for datid, *ja* for førnutid, *so* for fremtid, *vo* for betinget måde og *o* for bydemåde. På esperanto bruges *-i* og *-jo* ikke til flertal, så de er ledige til udsagnsordene: *-as*, *-is* og *-os* betegner henholdsvis nutid, fortid og fremtid; til bydemåde bruges *-u*, til betinget måde *-us*, og *-i* betegner navnemåde. Sidste stavelse skal jo udfyldes alligevel, og så er det oplagt at bruge det til tidsbøjning. Personbøjning bruges heller ikke på esperanto.

Teksteksampler

Rask brugte altid Fadenvor som referencetekst i hvert af de sprog han fordybede sig i. Her er den version han skrev på sit almensprog, med en esperanto-oversættelse til sammenligning. Bemærk at Rask ofte bruger græske forholdsord (*ep' = epi, ap' = apo, is*), hvor esperanto har romanske (*sur, de, en*), mens det er omvendt med ordet for "og" (*ed* på Rasks projekt, *kaj* på esperanto):

Pater neu	Patro nia
ke stá n'el celo.	kiu estas en la ĉielo.
Sanktifikate o sé teu nomen.	Sanktigita estu via nomo.
O adveni teu regno	Alvenu via regno,
O fi teu volentá	fariĝu via volo,
komo n'el celo, assi ep' el ĝé.	kiel en la ĉielo, tiel sur la tero.
O dó nei hodie neu pan koti-diane,	Donu al ni hodiaŭ nian panon ĉiu-tagan,
ed o perdona nei neu pekkates,	kaj pardonu al ni niajn pekojn,
komo nos perdona a neu debitori.	kiel ni pardonas al niaj ŝuldantoj.
O no enduce-ne is tentasi6n;	Ne konduku nin en tenton,
ma o libera-ne ap' el mal	sed liberigu nin de la malbono.
porké el teu sé el regno	ĉar la via estas la regno
ed el potestá ed el gl6ria	kaj la povo kaj la gloro
is eterne.	ĝis eterne.

På et tidspunkt legede Rask med tanken om at fremlægge sit sprog *alene på sproget selv* i en pjeces for det internationale publikum. På den sidste side i manuskriptet er der et udkast til pjecens fortale (oversættelsen til dansk er min egen):

Traktatu d'un lingváz universale tradukte is esse taute idioma ek el oriĝinal Danese per el aŭtor. Advertimento	Afhandling om et almindeligt sprog oversat til dette samme tungemål fra den danske original af forfatteren. Forbemærkning
Si este tentamen a formár un linguáz generale ja succede, te debi kon poke difficultá ser ententide n' este taute linguáz per lektori dokte al mín, no solemente n' Europa, ma dia tot' el orbe kristiane.	Hvis dette forsøg på at danne et alment sprog er lykkedes, skal det med lidet besvær blive forstået på dette sprog selv i det mindste af lærde læsere, ikke alene i Europa, men gennem hele den kristne verden.
N'obstante este me ja kredi meljór a proposit' primemente heu grammatik e post esse 'stabilir el principios segundo elkés ego tu procede formando-he.	Ikke desto mindre har jeg troet (det) bedre først at fremlægge dets grammatik og efter dét at opstille principperne efter hvilke jeg gik frem i dannelsen af det.

Storebror Chappe (1763-1805)

Jeg har her tilladt mig at interpolere lidt, så citaterne såvidt muligt fremtræder i sprogets allersønneste form. Originalerne selv er vanskelige at tyde fordi de er fulde af rettelser; en enkelt af disse er særlig interessant. Det meget internationale ord "succede" i teksten ovenfor er rettet fra det mere snævert italiensk-franske "reusir" – og så kunne man jo spekulere på om Rask var inspireret af en fransk eller italiensk tekst da han skrev det? Og faktisk, den første meddelelse som brødrene Chappe sendte med deres prototype på en optisk telegraf den 2. marts 1791 kl. 11.00 mellem Brulon og Parce lød netop: *Si vous réussissez, vous serez bientôt couverts de gloire* – "Hvis det her lykkes, bliver I snart overdækket med hæder".

Jens S. Larsen

esperantist, lingvistikstudent, postbud

Læs også:

1. [Ordmaleren Tolkien](#) Man kenuva fána kirya métime hrestallo kira i fairi néke ringa súmaryasse ve maiwi yaimié? Hvem skal se et hvidt skib forlade den sidste strand, de blege ånder i dets...
2. [Amikejo: Esperanto-landet der næsten var til](#) [Traduko en Esperanton ĉi tie] Baggrund: Napoleonskrigene Nordfrankrig 1812, på højen af Napoleons magt. Kongedømmet omkring Berlin er Prøjsen. (Kortudsnit fra Wikipedia) Det er nok ikke alle der er klar...
3. [Otto Jespersens sprogteori](#) Otto Jespersen er nok den bredest kendte danske sprogforsker og engelskkender nogensinde. Han formåede virkelig at sætte sit præg på sin samtid, for ikke bare var hans produktion enorm, han...
4. [Norsk sprog 1807-1820 \[del 1 af 2\]](#) Sprogets betydning og den nordiske renaissance Johann Gottfried Herder (1744-1803) © Bildarchiv Preußischer Kulturbesitz For nationalismens tidsalder blev sproget sjældent tillagt en kulturel eller politisk betydning. Sproget var for de...

Tagget med: [esperanto](#), [lydskrift](#), [nordisk](#), [ortografi](#), [pasigrafi](#), [Plansprog](#), [polyglot](#), [Rasmus Rask](#), [retskrivning](#), [Sproghistorie](#), [Zamenhof](#)

Skriv en kommentar

Navn (kræves)

E-mail (kræves)

Hjemmeside

Send mig en e-mail når der kommer flere kommentarer.